

Nieuwe bestemming voor de Broederenkerk te Zutphen

DOOR JHR. MR. W. C. de JONGE*

Bijkans zeven eeuwen heeft de Broederenkerk haar bestemming tot bedehuis behouden. Van het Broederenklooster is uit de kroniek van Willem van Berchem bekend dat het in 1293 door Margaretha van Dampierre, gemalin van graaf Reinout I van Gelre werd gesticht. Men neemt aan dat de kloosterkerk gelijktijdig of kort daarop is gebouwd. Met name de zware bouw, de volkomen beheersing van de Gotische bouwwijze en de uitvoering van menig onderdeel geven reden tot de datering omtrent het jaar 1300 en tot de conclusie dat de kerk in haar geheel uit die tijd stamt en zonder onderbreking naar één ontwerp is gebouwd en voltooid.

KLOOSTERKERK

Deze Dominicanen-kerk heeft alle kentecken van een kloosterkerk. De eenvoudige plattegrond, de sobere materiaalkeuze van voornamelijk baksteen in grote donkerrode kloostermoppen, de zware steunberen en luchtbogen en de grotendeels blinde Noordelijke wand, waar de kloostergang en -gebouwen aansloten, zijn er enkele van. Ook het ontbreken van een stenen toren, een trapezium, kooromgang of kapellenkrans zijn kenmerkend. Naast deze eigenschappen noemt prof. dr. E. H. ter Kuile in zijn monografie over de drie Zutphense kerken de verzorgdheid, een betrekkelijke weelde zelfs in de uitwerking van verschillende onderdelen, vooreerst de basilicale opzet, de hoog gestelde vensters van het middenschip en inwendig het gebruik van natuursteen voor de zuilen en de geprofileerde schalken langs de wanden. Tot de bijzonderheden behoort dat in de zijbeuken de geprofileerde gewelfribben zonder bemiddeling van kapitelen overgaan in wandschalken van hetzelfde profiel, een soortgelijke behandeling als in de Dom van Utrecht in het koor aangetroffen wordt. Van de weinige goed bewaarde kloosterkerken van het begin van de 14de eeuw dienen die van de Dominicanen en van de Franciscanen te Maastricht als de rijkste genoemd te worden, maar in één belangrijk opzicht munt de Broederenkerk te Zutphen uit, namelijk als resultaat van één bouwperiode of althans van één bouwplan.

ONTLUISTERING

In 1972 werd de Broederenkerk voor de dienst gesloten. De Hervormde Gemeente had in de voorgaande decennia in verband met het teruglopend kerkbezoek besloten het aantal wijkgebouwen op te voeren. Mede als gevolg daarvan had zij na verloop van tijd geen behoefte meer aan de Broederenkerk naast de veel grotere Sint Walburgskerk en genoemde wijkgebouwen en ook gingen de middelen ontbreken tot onderhoud van het kerkgebouw. Na enkele jaren van leegstand

Kerkgebouwen vandaag en morgen

Het behoud van en het zoeken naar nieuwe bestemmingen voor oude kerken zijn essentiële onderdelen van de monumentenzorg.

De kerken vormen in de regel architectonisch, maar ook cultuur historisch, de belangrijkste categorie van ons monumentenbestand. Vaak is ook met het voortbestaan van deze monumenten het behoud van een stads- of dorpsgezicht gemoeid.

Op deze en volgende pagina's geven we een beeld van de verscheidenheid der problematiek aan de hand van enkele voorbeelden.

redactie

was de vernieling van de glas in lood ramen volkomen.

De Openbare Bibliotheek te Zutphen, voornamelijk uitleen-bibliotheek was bijzonder fraai gehuisvest in het 16de eeuwse gebouw het Bolwerck aan het uiteinde van de Zaadmarkt, waar zij over een ruimte van 500 m² beschikte. Maar de Bibliotheekwet 1975 stelt eisen aan de vloer-oppervlakte-maat van de bibliotheekgebouwen, hetgeen voor Zutphen neerkwam op 1700 m². Niet voldoen aan deze eis kan het verlies van de subsidie van het Rijk voor de Bibliotheek betekenen. Er moest naar nieuwe huisvesting omgezien worden.

WIJNHUISFONDS

Bedacht op een nieuwe bestemming voor de leegstaande, met vernieling bedreigde kerk deed het Wijnhuisfonds, restaurerende instelling te Zutphen, in 1977 het voorstel de Bibliotheek in de Broederenkerk te vestigen. De prachtige kerkruimte zou zich goed lenen

tot huisvesting van deze culturele instelling. De bestemming zou goed passen bij die van de kloostergebouwen, waar het Stedelijk Museum gevestigd was. Vanuit de bibliotheekwereld werd echter naar nieuwbouw uitgezien en dus afwijzend geadviseerd, waardoor de Gemeente het voorstel van de hand wees. Bij verder onderzoek werden echter ook de alternatieven binnen de bestaande gebouwen in de stad verworpen en bleek ook dat een nieuw gebouw teveel miljoenen zou vergen, waarvoor het Gemeentebudget geen ruimte bood. Zodoende kwam het voorstel van het Wijnhuisfonds opnieuw ter tafel. Aangaande het kerkgebouw was het motief dat de Gemeente zich moeilijk zou kunnen onttrekken aan de morele plicht dit monument, een gave kloosterkerk uit de late 13de eeuw, door de huidige voor de kerkgenootschappen moeilijke omstandigheden heen te loodsen, door het kerkgebouw te verwerven en een bestemming te bepalen, vermoedelijk een marginale bestemming. Aangaande de Bibliotheek gold dat de Gemeente belast is met de zorg voor de huisvesting. In plaats van deze twee kostbare problemen afzonderlijk op te lossen 'restauratie en onderhoud van de kerk' enerzijds en 'huisvesting, vermoedelijk nieuwbouw voor de Bibliotheek' anderzijds leek het aantrekkelijk deze belangen samen te bezien en een huisvesting van de Bibliotheek in de kerk te beproeven.

SAMEN ÉÉN

Functioneel zou het een voortreffelijke oplossing kunnen zijn: één grote ruimte, die vanuit een centraal geplaatste balie geheel overzien kan worden. Financieel was het een trouvaille: twee geldverslindende werken samenvoegen tot één.

En esthetisch: er zijn zoveel voorbeelden van oude bibliotheken in kerkelijke gebouwen, klooster, kapel of sacristie, in burchten en paleizen, vaak met kostbare collecties van oude drukken of handschriften, in Engeland, in midden - of oost-Europa. Het meest voor de hand liggende en welhaast het fraaiste voorbeeld werd n.b. in de stad zelve gevonden: de Librije van de Sint Walburgskerk. Natuurlijk is een moderne uitleen-bibliotheek iets anders dan een oude wetenschappelijke boekerij, maar er is in wezen ook veel overeenstemming.

Een pijnlijke periode van afwachting volgde voor de stedelingen, pijnlijk in verband met de leegstand en het vandalisme. In het stadhuis, achter de schermen, vond geruime tijd overleg plaats: einde 1979 werd het voorstel aanvaard, zowel door de Gemeente als door de Bibliotheek. Uitwerking van de plannen tot herstel en inrichting van het kerkgebouw voor de nieuwe bestemming leidden tot een begroting van 1,8 miljoen, waarvan 1/3 deel subsidiabel werd verklaard. Daarover wordt 40% subsidie van CRM, 10% van de Provincie en het equivalent van 30% 'verfijning

* Jhr. Mr. W. C. de Jonge is secretaris van de restaurerende instelling Stichting het Wijnhuisfonds te Zutphen.

monumentenzorg' van Binnenlandse Zaken genoten, uitmakende 0,5 miljoen, zodat voor het budget van de Gemeente bleef 1,3 miljoen. Na goedkeuring van het crediet volgde aanbesteding in april en opdracht in mei 1982. Het werk werd opgeleverd in januari 1983.

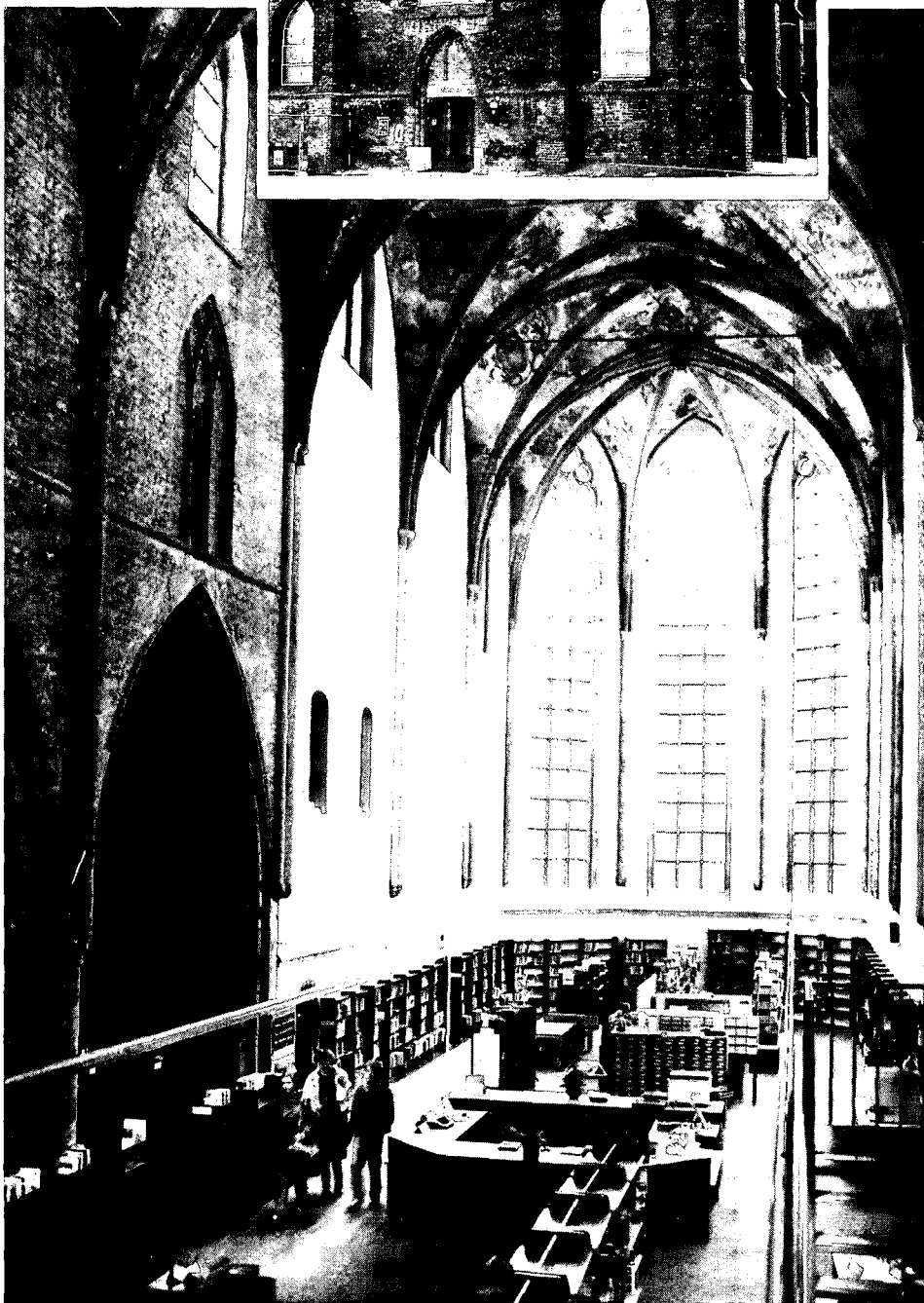
HERBOREN

De dakbedekking van leien en pannen op de Noordelijke dakvlakken is vernieuwd, de lei-bedekking op Zuidelijke vlakken was nog in tolerabele staat. De geruïneerde glas-in-loodvensters zijn hersteld en bieden van binnen een feestelijke aanblik.

Alle vensters zijn tegen vernieling beschermd door voorzetramen van vandaalbestendige kunststof, die tevens een isole-

rende functie zullen hebben, doffe vlakken, vastgezet met glimmende aluminium strip-pen. Binnen merkt men deze bescherming niet zo op, van buiten lijkt het een noviteit van industriële verpakking: van matglas en metaalglans.

De vloer is over de gehele oppervlakte voorzien van een vloerverwarming, een buizenstelsel tussen twee 10 cm dikke betonlagen, waardoor warme lucht wordt gestuwd. In de kerk, een meter of drie boven de vloer, is een grote insteek of tussenverdieping getimmerd, waar men kan studeren of lezen.

Deze beslaat de Zuidelijke zijbeuk en de tweede en derde travee van het hoofdschip vanuit de Westgevel gerekend en strekt zich dus uit tot halverwege het schip. Het Wijnhuisfonds had verzocht deze in de eerste en tweede travee te plaatsen, waardoor zij de ruimtewerking in het schip minder en inderdaad zo min mogelijk zou verstoren. Hieraan is echter geen gevolg gegeven. De doorslag schijnt gegeven te hebben dat men graag daglicht bij de voordeur had. Maar het is om het even: daglicht bij de voordeur betekent kunstlicht in de tweede en derde travee en ernstiger versterking van de ruimtewerking in het hoofdschip. Voor wie binnenkomt is deze plaatsing een frustrerende barricade. In plaats van naar het licht toe te gaan, moet men naar de stellage en onderbouw van de entre-sol.

De Zuidelijke arm van de kloostergang, langs de Noordzijde van de kerk is opgedeeld om tot personeelsvertrekken te dienen, waartoe de acht overgebleven spitsbogen van de gang zijn hersteld en tevens dichtgezet, onderaan met een borstwering van metselwerk in kloostermoppen en boven met blank glas. Het is een oneigenlijk gebruik van de oude gang, helaas zeer storend.

Voor het aanbrengen van de vloerverwarming moesten de grafzerken, verzameld in het koor, opgenomen worden. Behoudens enkele uitzonderingen verkeerden zij in slechte conditie, veel stukken en brokken. Zij werden alle uit de kerk verwijderd. De vijf beste zijn neergelegd in de tuin van het Stedelijk Museum nabij het koor van de kerk. Bij het opgraven van de kerkvloer werd een sacrofaag gevonden, die mede naar de Museum-tuin is overgebracht. Zij is van lichtroze gekleurde zacht zandsteen. Het ge-beente in de kist wordt onderzocht.

De bijna zeven eeuwen oude religieuze bestemming is ten einde gegaan en de nieuwe bestemming heeft een aanvang genomen: een feestelijke aanblik, de Bibliotheek, een openbare uitleenbibliotheek in de Broederenkerk. Op 25 februari vond de opening plaats in de stemmige kloosterkerk met haar rijzige ruimte in het hoofdschip, spaarzame en sobere versiering, de prachtige lichtval door de glas in loodramen, overkoepeld met gewelfschilderingen. Zij was eeuwen gewijd aan de Schrift, voortaan aan de cultuur van het schrift, van al wat geschreven is aan belle-trie, wetenschap; een feestelijke werkplaats en bewaarplaats van de voortbrengselen van de geest. Een 'unieke oplossing' werd het bij de opening genoemd, een unieke synthese van gebouw en gebruiksdoel, uniek in Nederland en wellicht in ons werelddeel. Men moet het bepaald gaan zien (uitsluitend op werkdagen). Wellicht is ter oplossing van het probleem van leegstaande kerken en uit-groeiende bibliotheken de synthese in meer Gemeenten bruikbaar.

Boeken voor psalmen. Openbare Bibliotheek in de Broederenkerk te Zutphen.
Inzet: Exterieur van Broederenkerk.
Foto's: C. Ploeg, Zutphen.